
یادداشت‌های
سید محمود فرخ خراسانی

به اهتمام

دکتر مجتبی مجرد

فرهنگستان زبان و ادب فارسی

نشر آثار / تهران ۱۳۹۵

یادداشت‌های سید محمود فرخ خراسانی

به اهتمام دکتر مجتبی مجرد

ویرایش: آذر کلهر

صفحه‌آرایی: نرگس عباسپور

چاپ اول: ۱۳۹۵

شماره: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۶۰۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: کاری نو

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۰۳-۹۰۰۷ ISBN: 978-600-6143-92-7

نشانی: تهران، بزرگراه شهید حقانی، بعد از ایستگاه مترو، مجموعه فرهنگستان‌ها فرهنگستان زبان و ادب فارسی

صندوق پستی: ۳۹۴-۵۸۷۵

تلفن: ۶۸-۸۶۴۲۳۳۹؛ دایره: ۰۲۱) ۸۸۶۴۲۵۰۰

وبگاه: www.persianacademy.ir

حق چاپ محفوظ است.

فهرست‌نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه

عنوان و نام پدیدآور

مشخصات نشر

مشخصات ظاهری

فروست

شابک

وضعیت فهرست‌نویسی

یادداشت

موضوع

موضوع

موضوع

شناسه افزوده

رده‌بندی کنگره

رده‌بندی دیویی

شماره کتاب‌شناسی ملی

مجرد، مجتبی، ۱۳۶۵-

یادداشت‌های سید محمود فرخ خراسانی به اهتمام دکتر مجتبی مجرد.

تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۹۵.

۳۰۴ص.

فرهنگستان زبان و ادب فارسی؛ ۱۵۷.

978-600-6143-92-7: ۱۶۰۰۰۰ ریال.

فیبا

کتابنامه: ص ۲۹۳.

فرخ خراسانی، محمود، ۱۳۷۵-۱۳۶۰.

ادبیات فارسی-شرح و تفسیر-مطالب گونه‌گون.

Persian--Explication--Miscellanea

فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

۱۳۹۵ ی ۲۴/۳/۴۰۰۳ PIR

۸/۰فا

۴۲۷۹۳۸۹

فهرست مطالب

۱۵	پیشگفتار
۱۷	سید محمود فرخ خراسانی

بخش اول: یادداشت‌ها و حواشی بر آثار ادبی منظوم و دواوین شعرا

(الف) چاپی:

۳۹	جام جم
۳۹	خسرو و شیرین
۴۰	خلاصهٔ مثنوی
۴۰	دیوان آتش اصفهانی
۴۱	دیوان قطعات و رباعیات ابن یمن
۴۳	دیوان اثیرالدین اخسیکتی
۴۳	دیوان کامل ادیب‌الممالک فراهانی
۴۴	دیوان قصاید و غزلیات فارسی و عربی ادیب پیشاوری
۴۶	دیوان ادیب صابر ترمذی
۴۶	دیوان ازرقی هروی
۴۶	دیوان امیر معزی
۵۱	دیوان انوری
۵۲	دیوان جامی
۵۳	دیوان اشعار میرزا ابوالحسن جلوه

- دیوان جمال‌الدین اصفهانی ۵۴
- دیوان حافظ ۵۵
- دیوان خاقانی ۵۶
- دیوان دهقان سامانی ۵۸
- دیوان سلمان ساوجی ۵۹
- دیوان اشعار شاهزاده شیخ الرئيس افسر ۶۰
- دیوان شایب شریشتری ۶۱
- دیوان ظفرالدین فاریابی ۶۲
- دیوان عاشق اصفهانی ۶۴
- دیوان عماد فقیر کرمی ۶۴
- دیوان عمیق بخارائی ۶۴
- دیوان عنصری ۶۶
- دیوان اشعار محمد تقی بهار ۶۶
- دیوان استاد منوچهری دامغانی ۶۹
- دیوان هاتف اصفهانی ۷۰
- دیوان هلالی ۷۰
- راز دانش ۷۲
- رباعیات عمر خیام ۷۲
- سخنان منظوم ابوسعید ابوالخیر ۷۳
- شاهنامه نادری ۷۳
- شرح مثنوی ۷۳
- شگرف ۷۴
- ظفرنامه ناصری ۷۴
- کلیات آثار پارسی حکیم عمر خیام ۷۴
- کلیات تائب تبریزی ۷۶
- کلیات سعدی ۷۷
- کلیات عید زاکانی ۷۸
- گلزار صدیقی ۷۹

۷۹	نلدمن
۷۹	ویس و رامین
	(ب) خطی:
۸۱	بحر الاسرار
۸۱	جنات الوصال
۸۱	حملة حیدری
۸۴	خسرو و شیرین هاتقی
۸۵	خمسه امیر خسرو دهلوی
۸۵	خمسه می
۸۶	دیوان آصفی
۸۷	دیوان ادیب پیشاور
۸۷	دیوان ازرقی
۸۸	دیوان امید همدانی
۹۰	دیوان امیر خسرو دهلوی
۹۱	دیوان امیر شاهی
۹۹	دیوان انسی
۱۰۱	دیوان اوحدی مراغه‌ای
۱۰۳	دیوان حافظ
۱۰۳	دیوان رفیق اصفهانی
۱۰۴	دیوان روح الامین
۱۰۹	دیوان سحابی استرآبادی
۱۰۹	دیوان سیف اسفرنگی
۱۱۰	دیوان سلطان
۱۱۲	دیوان شانی تکلو
۱۱۹	دیوان شکسته
۱۱۹	دیوان شهاب ترشیزی
۱۱۹	دیوان صافی
۱۲۰	دیوان صفا

۱۲۱.....	دیوان عاشق اصفهانی.....
۱۲۱.....	دیوان عثمان مختاری.....
۱۲۲.....	دیوان عرفی.....
۱۲۳.....	دیوان فرخی.....
۱۲۳.....	دیوان فیاض لاهیجی.....
۱۲۳.....	دیوان قاسم انوار.....
۱۲۴.....	دیوان یاتبی.....
۱۳۲.....	دیوان منیر کاشانی.....
۱۳۷.....	دیوان مشتاقیه.....
۱۳۸.....	دیوان نصرت.....
۱۳۸.....	دیوان اشعار نصرت.....
۱۳۹.....	دیوان واعظ قزوینی.....
۱۴۰.....	دیوان ولی دشت بیاضی.....
۱۴۰.....	زراتشت‌نامه.....
۱۴۲.....	زینة المدایح.....
۱۴۲.....	سحر حلال.....
۱۴۲.....	جواهر الاسلام.....
۱۴۳.....	شرح دیوان حضرت امیر.....
۱۴۳.....	ظفرنامه شاهجهانی.....
۱۴۴.....	کلیات جامی.....
۱۴۴.....	کلیات سلمان ساوجی.....
۱۴۵.....	مثنوی حال‌نامه=گوی و چوگان.....
۱۴۸.....	مثنوی میرزا نصیر اصفهانی.....
۱۴۹.....	یوسف و زلیخا.....

بخش دوم: یادداشت‌ها و حواشی بر آثار و کتب ادبی مشور

الف) چایی:

۱۵۳.....	اسرار التوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید.....
----------	---

بهارستان.....	۱۵۴
جوامع الحکایات.....	۱۵۴
چهار مقاله.....	۱۵۴
سفرنامه حکیم ناصر خسرو به انضمام روشنائی نامه و سعادت نامه.....	۱۵۵
سیرت ابن الخفیف الشیرازی.....	۱۵۸
کشف المحجوب.....	۱۵۸
لطائف الطرائف.....	۱۵۸
مرصادالباد.....	۱۵۹
المعجم فی معاییر اشعار العجم.....	۱۵۹
(ب) خطی:	
ابواب الجنان.....	۱۶۲
اخلاق محسنی.....	۱۶۲
روضه خلد.....	۱۶۳
سراج المنیر.....	۱۶۴
سفرنامه خراسان.....	۱۶۴
سیاحتنامه حاج سیاح.....	۱۶۵
کنز الملوک فی علم السلوک.....	۱۶۶
مرآت اخلاق.....	۱۶۷
نامه نامی.....	۱۶۷
نزهة الارواح.....	۱۶۷
نصیحت نامه.....	۱۷۰

بخش سوم: یادداشت ها و حواشی بر کتب تذکره، تراجم احوال و تاریخ ادبیات

(الف) چاپی:

آتشکده.....	۱۷۳
احوال ابن یمین.....	۱۷۵
احوال و آثار اوحدی اصفهانی.....	۱۷۵
احوال و آثار عمین القضاة.....	۱۷۶

۱۷۶.....	احوال و اشعار رودکی.....
۱۷۶.....	احوال و اشعار فارسی شیخ بهائی.....
۱۷۷.....	اقبال لاهوری شاعر پارسی‌گوی پاکستان.....
۱۷۷.....	از سعدی تا جامی.....
۱۷۸.....	برهان مآثر.....
۱۷۸.....	تذکرة الاولیاء.....
۱۷۸.....	تذکرة حنین.....
۱۸۰.....	تذکرة شعراء.....
۱۸۱.....	تذکرة شعراء خواندگار.....
۱۸۲.....	تذکرة طلعت.....
۱۸۲.....	ریاض العارفین.....
۱۸۳.....	شعر العجم.....
۱۸۴.....	الطبقات الکبری.....
۱۸۴.....	لباب الالباب.....
۱۸۶.....	مجالس العشاق.....
۱۸۷.....	مجمع الفصحاء.....
۲۰۲.....	مردان بزرگ کاشان.....
۲۰۲.....	نفحات الانس.....
	ب) خطی:
۲۰۳.....	انجمن خاقان.....
۲۰۴.....	تاریخ علمای خراسان.....
۲۰۴.....	تذکرة اسحاق.....
۲۰۴.....	تذکرة دولت‌شاه.....
۲۰۶.....	تذکرة محمدشاهی.....
۲۰۶.....	مجالس العشاق.....
۲۰۷.....	مجالس المؤمنین.....

بخش چهارم: یادداشت‌ها و حواشی بر آثار و کتب تاریخی

الف) جایی:

- ۲۱۱..... آیین اکبری
- ۲۱۱..... اخبار برامکه
- ۲۱۱..... اوامر العلانیه فی الامور العلانیه
- ۲۱۲..... تاریخ آل مظفر
- ۲۱۲..... تاریخ جهنگشای
- ۲۱۳..... تاریخ زندان ظاهری
- ۲۱۳..... تاریخ رویان
- ۲۱۳..... تاریخ طبرستان
- ۲۱۴..... تاریخ کرمان (سالاریه)
- ۲۱۵..... تاریخ مفصل ایران از اسلام مغول تا اعلان مشروطیت
- ۲۱۵..... تاریخنامه هرات
- ۲۱۷..... تاریخ نیشابور
- ۲۲۱..... تاریخ یزد
- ۲۲۲..... تاریخ الیعقوبی
- ۲۲۲..... تمة البیان فی تاریخ الافغان
- ۲۲۲..... تجارب الامم
- ۲۲۳..... تجارب السلف
- ۲۲۳..... جهان‌نامه
- ۲۲۴..... خاطرات سیاسی میرزا علی خان امین‌الدوله
- ۲۲۵..... روضات الجنات فی اوصاف مدینة هرات
- ۲۲۷..... زندگانی شاه عباس اوّل
- ۲۲۷..... زین الاخبار
- ۲۲۸..... سلجوقنامه
- ۲۳۰..... سیاستگران دوره قاجار
- ۲۳۱..... مثالب الوزیرین
- ۲۳۱..... مرآت البلدان

۲۳۲	مسامرة الاخبار و مسایرة الاخيار
۲۳۳	ناسخ التواريخ
۲۳۴	نزهة القلوب
۲۳۴	یک سال در میان ایرانیان
	(ب) خطی:
۲۳۵	تاریخ گزیده
۲۳۶	روضه مغویه
۲۳۶	سین التاریخ

بخش پنجم: یادداشت‌ها و حواشی بر فرهنگ‌ها و نهارس کتب و نسخ خطی

(الف) چاپی:

۲۳۹	ایضاح المکنون فی الذیل علی کشف الظنون
۲۳۹	فرنودسار یا فرهنگ نفیسی
۲۴۶	فرهنگ خاورشناسان
۲۴۷	فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی
۲۴۹	کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون
۲۵۲	لغت فرس
۲۵۳	لغت‌نامه
۲۵۴	مجمع الامثال
۲۵۵	مجمع البحرين
۲۵۵	مؤید الفضلاء

(ب) خطی:

۲۵۶	فرهنگ جهانگیری
-----	----------------------

بخش ششم: یادداشت‌ها و حواشی بر مجموعه‌ها، جنگ‌ها و مکاتیب و رسائل خطی

۲۶۱	جنگ
۲۶۳	جنگ = بیاض اللهوردی
۲۶۴	صد و پنج خطابه

۲۶۵.....	گنجینه نشاط
۲۶۵.....	مجموعه ۲ رساله
۲۶۸.....	مجموعه ۳ رساله
۲۷۰.....	مجموعه ۵ رساله
۲۷۰.....	مجموعه ۶ رساله
۲۷۱.....	مجموعه ۷ رساله
۲۷۱.....	مجموعه ۲۰ رساله
۲۷۲.....	مکاتیب و رسائل
۲۷۲.....	منشآت

بخش هفتم: یادداشت‌ها و حواشی بر آثار و کتب متفرقه و گوناگون

(الف) چایی:

۲۷۵.....	آذری یا زبان باستان آذربایجان
۲۷۷.....	افتخار عوالم شیعه
۲۷۷.....	بیست مقاله
۲۷۸.....	پارسی نغز
۲۷۹.....	پیدایش خط و خطاطان
۲۸۰.....	ترجمه عیون اخبار الرضا
۲۸۰.....	حافظ‌شناسی یا الهامات خواجه
۲۸۲.....	دبستان المذاهب
۲۸۲.....	درج جواهر
۲۸۲.....	سر و ته یک کرباس
۲۸۲.....	طرح دستور زبان فارسی
۲۸۳.....	یادنامه علامه قزوینی
۲۸۳.....	فتوح الغیب
۲۸۹.....	فرهنگ کسروی
۲۸۹.....	گاهنامه ۱۳۱۳
۲۸۹.....	مزدیسنا و تأثیر آن در ادب فارسی

۲۹۰	مقاصد الفلاسفه
۲۹۰	منتخبات ادبیات فارسی
۲۹۱	هزار پیشه
	ب) خطی:
۲۸۸	اشارات الاصول
۲۸۸	ام‌العلاج
۲۸۸	ترجمه احتجاج
۲۸۹	تسهیل التدریس
۲۸۹	تقویم
۲۸۹	ذخیره خوارز شاه
۲۹۰	زیج الغ بیک
۲۹۰	سرمایه ایمان
۲۹۱	شرح فصوص الحکم
۲۹۱	شرح نصاب الصبیان
۲۹۱	قرآن کریم (ناقص)
۲۹۲	لمحات فی شرح اللمعات
۲۹۳	کتابنامه

پیشگفتار

نام محمود فرخ با ادب مروی خراسان چنان در آمیخته که بدون شک یکی دیگری را فرایاد می‌آورد. فرخ بیشتر از نیم قرن با انجمن ادبی خراسان میزبان ادب فارسی در خراسان بود. کتابخانه شخصی او وعده‌گاه ادیبان و شاعران و محققانی بود که برای مناسبتی از تهران به مشهد می‌آمدند. بسیار کسانی بودند که اصلاً، در مکتب ادبی استاد شعر و شاعری آشنا شدند و یا دست کم شعر و ذوقشان بهبود پیدا یافت و توانستند سری در میان سرها دریاورند. او مرد سیاست و اقتصاد هم بود اما مشاغل سیاسی و مسئولیت‌های اجرایی او چه در آستان قدس، منوی، چه در کسوت نمایندگی مجلس و یا مدیریت کارخانه نخریسی هیچ کدام معرف شخصیت راقعی او نبود چنان‌که گویی اصلاً برای چنان سمت‌هایی آفریده نشده است.

فرخ بنا به زمینه علاقه خود با استادان بنام دانشکده ادبیات مشهد مانند دکتر علی‌اکبر فیاض، دکتر احمدعلی رجائی بخارانی و دکتر غلامحسین یوسفی مانوس بود و در اندک مجالس علمی که به دعوت آنان بر پا می‌شد، شرکت می‌کرد. شخصیت علمی و جایگاه ادبی استوار او در خراسان سبب شد که دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد در سال ۱۳۵۳ در جلسه‌ای رسمی ضمن تجلیل از مقام علمی او به وی دکترای افتخاری اعطا کرد. اهمیت کتاب‌های فرخ و کتابخانه مهم و گزیده‌ای که وی در طول سالیان زیاد با عشق و علاقه فراهم آورده بود، سبب شد که اولیای وقت دانشکده ادبیات مشهد در سال ۱۳۴۹ بخش عمده‌ای از کتاب‌های وی را برای کتابخانه این دانشکده خریداری کنند.

کتابخانه و انجمن ادبی فرخ سال‌ها بعد از فوت او نیز دایر بود اما زمانی که خانواده وی دیگر

قادر به اداره آن نبودند بر آن شدند که بخش دیگری از این کتابخانه را به دانشکده ادبیات مشهد اهدا کنند. بنابراین از سال ۱۳۸۱ تقریباً بخش اعظم کتابخانه فرخ به کتابخانه دانشکده ادبیات پیوست تا مورد استفاده استادان و دانشجویان قرار گیرد.

فرخ از جمله کسانی نبود که کتاب‌ها را بخرد و کناری بگذارد و تنها به داشتن آنها دل خوش باشد. او کتاب‌ها را نه تنها می‌خواند که درباره آنها اظهار نظر می‌کرد و بر آنها حاشیه می‌نوشت. او عادت داشت نظرات و دیدگاه‌های اصلاحی خود را در حواشی آنها با خط خوش و خوانا یادداشت کند. بنابراین همه کتاب‌های او، اغلب مزین به حواشی سودمند و روشنگری بود که می‌توانست به سلامت اعتبار کار مؤلف مدد برساند. احاطه او بر تذکرها و متون تاریخی و ادبی و حافظه فوق‌العاده‌اش به ری که می‌کرد که خطاهای مؤلفان، مصتحنان و مقدمه‌نویسان را اصلاح کند. من از حدود چهل سال پیش از همان آغازی که به عنوان دانشجوی فوق‌لیسانس دانشکده ادبیات بودم کتاب‌های محمود فرخ که با خط خوش او حاشیه‌نویسی و خطاهای مؤلف آن تصحیح شده بود، از احاطه او بر این متون لذت می‌بردم و همیشه آرزو داشتم که روزی بتوانم این یادداشت‌ها را یک جا گردآورم و بر روی اسناد ساده‌ای که به کتاب‌های او دسترسی ندارند، به چاپ برسانم. خود من این توفیق را نیافتم. تا اینکه او اوایل دهه ۱۳۸۰ را در دوست فاضلم آقای مجتبی مجرد یافتم و از ایشان خواستم به این آرزو جامه عمل بپوشاند. اینک خرسندم که یادداشت‌های محمود فرخ بر کتاب‌های خطی و چاپی، در این دفتر یکجا پیش روی محققان و ادب‌دوستان قرار می‌گیرد. شیوه تنظیم و گردآوری این یادداشت‌ها را مقدمه آقای مجرد به وضوح آمده و من نیازی به تکرار آن نمی‌بینم. اینجا فقط می‌توانم یادآوری کنم که آقای مجرد همه ارجاعات فرخ را با متن‌های اصلی مطابقت داده و از درستی مطالب آن اطمینان یافته است. بنابراین خواننده اگر از برخی از این کتاب‌ها نسخه‌ای در کتابخانه خود دارد می‌تواند، با اطمینان این یادداشت‌ها را در متن نسخه خود بیاورد.

امیدوارم حسن استقبال خوانندگان ارجمند پاسخ‌های مناسب به خدمتی باشد که آقای مجرد با عشق و علاقه و زحمت و آمد بسیار به کتابخانه دانشکده ادبیات مشهد انجام داده است.

دکتر محمدجعفر یاحقی

مدیر قطب علمی فردوسی‌شناسی دانشگاه فردوسی

و عضو پیوسته فرهنگستان زبان و ادب فارسی